

BIBLIOMETRICKÉ SLUŽBY AKADEMICKÝCH KNIŽNÍC?

Beáta Bellérová

Abstrakt

Počas predchádzajúcich niekoľkých rokov akademické knižnice v mnohých krajinách zriadili pozíciu „bibliometrician“ a etablovali relatívne širokú škálu služieb nazvaných „bibliometrické služby“. Akademické knižnice na Slovensku spĺňajú predpoklady pre zavedenie bibliometrických služieb (a niektoré ich aj poskytujú), zatiaľ však žiadna z nich takúto službu nedeclaruje. Jedným zo zásadných dôvodov je ich personálna poddimenzovanosť, resp. nie vždy vyhovujúce personálne zloženie. Negatívne môže vplývať aj postavenie akademických knižníc na vysokých školách a nízke očakávania zo strany zriaďovateľov. Na druhej strane, súčasná legislatíva a najmä existujúci systém evidencie publikačnej činnosti vytvára pre akademické knižnice v tejto oblasti možnosti aj vďaka tomu, že vystupujú ako garanti hodnoverných informácií o publikačných aktivitách a ohlasoch a tiež dôverne poznajú špecifická publikačného prostredie a systému vedeckej komunikácie na Slovensku.

Kľúčové slová: bibliometria, bibliometrické služby, akademické knižnice

Abstract

In few past years many academic libraries established positions „bibliometrician“ and defined a wide scale of services named „bibliometric services“. The Slovak academic libraries possess the ability to introduce bibliometric services (and some of them did it), but none of them declares this type of services in their materials. Those libraries who offer some types of bibliometric services restrain their activities to basic training on bibliometric indicators and databases, bibliometric advice oriented to publication outputs, they do not provide bibliometric analyses and other value-added services. The reasons are supposed particularly (but not only) – libraries are personnel undersized, personnel structure is inappropriate, requirements and expectations of universities managements towards the academic libraries are sometimes low. There are also some positive conditions, namely legislation and the current system of bibliographic registration of publication activities at the Slovak universities. Role of bibliographic registration is for academic libraries determined by law and their databases are considered as credible information resources on scientific outputs.

Keywords: bibliometrics, bibliometric services, academic libraries

Úvod

Spolu so zmenou informačného správania používateľov akademických knižníc sa mení záujem o jednotlivé knižničné služby. Činnosti, ktoré bývali prioritné sa posúvajú do úzadia, iné vystupujú do popredia a je dôležitou výzvou pre knižnice rozšíriť ponuku služieb tak, aby „vyplnili“ vznikajúce medzery a zároveň aktívne reagovali na príležitosti, ktoré akademické prostredie ponúka. Dokladujú to niektoré trendy v knižničných službách v zahraničí a vyjadrenia viacerých zahraničných odborníkov. Podľa Åströma et al.¹ keďže sa vyhľadávanie informácií stalo viac vecou jednotlivcov a oveľa menej vecou informačných špecialistov o niektoré služby súvisiace s kľúčovými kompetenciami knihovníkov už nie je zo strany používateľov taký záujem. Sabrina Petersohn² zase uvádza, že meniace sa výskumné prostredie ovplyvňuje vysokoškolské inštitúcie a ich knižnice, mení koncept služieb akademických knižníc, ktoré o. i. potrebujú demonštrovať svoju pridanú hodnotu.

Bibliometria a meranie vedy

Rozvoj vedomostných rastúcich ekonomík vyspelých krajín mal na systémy hodnotenia výskumných činností niekoľko dôsledkov. Nástroje riadenia a financovania univerzít sa stali viac výkonovo orientované a zvýšila sa požiadavka internacionalizácie najmä vedeckých systémov malých krajín³. V súvislosti s novým nazeraním na „výkonové hodnotenie“ vedy sa začali výraznejšie presadzovať bibliometrické ukazovatele a metódy bibliometrického výskumu. V tomto kontexte prichádza aj k výraznejšiemu rozmachu bibliometrie ako vednej disciplíny, ktorá na základe sledovania prostriedkov písomnej komunikácie (tlačených a elektronických) mapuje a analyzuje vedecký výskum a jeho súčasti⁴.

¹ ÅSTRÖM, F. et al. *Bibliometrics and the Changing Role of the University Libraries* [online]. [cit. 2014-09-10]. Dostupné na: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:461857/FULLTEXT01.pdf>

² PETERSOHN, S. Bibliometric Services in Research Evaluation: A New Task Area strengthening the Jurisdiction of Academic Librarians In: *Proceedings of the IATUL Conference* [online]. IATUL, 2014 [cit. 2014-09-10]. Dostupné na: <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2049&context=iatul>

³ AALTOJÄRVI, I. et al. Scientific Productivity, Web Visibility and Citation Patterns in Sixteen Nordic Departments. In: *Acta Sociologica*, 2008, Vol. 51, no. 1, p. 5-22.

⁴ BELLÉROVÁ, B. *Bibliometrická analýza vo vedecko-komuniakčných štruktúrach*: dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010. s. 164.

Miesto bibliometrie pri meraní vedy určite netreba idealizovať či favorizovať. Jej pohľad na vedu je čiastkový a do istej miery izolovaný, často býva kritizované (oprávnené) prílišné zdôrazňovanie významu kvantitatívnych bibliometrických ukazovateľov. Treba poukázať na to, že bibliometria pri meraní vedy poskytuje iba jeden z pohľadov a je iba jednou z alternatív videnia vecí. Nie je zázračná ale ani zbytočná a, ak sa správne aplikuje, môže byť užitočná.

Publikácie, ohlasy a vzťahy medzi nimi môžu poskytovať do veľkej miery pravdivý obraz vedných disciplín, pričom mnohé závisí od účelu použitia získaných výsledkov. Dokladujú dynamiku vývoja, aktuálne trendy výskumu, väzby na iné vedné disciplíny na rôznych úrovniach, medzinárodnej, národnej aj inštitucionálnej. Preto sú publikácie a ohlasy základným východiskom pre bibliometrické výskumy. Tie sa zameriavajú najmä na:

- skúmanie citačných väzieb dokumentov,
- citačnú analýzu vedeckých časopisov,
- analýzu publikačnej činnosti vedeckých pracovníkov,
- mapovanie vedy (identifikáciu výskumných frontov, tvorbu atlasov vedy, medzinárodné porovnávanie aktivít vo vede...),
- sledovanie zastarávania literatúry,
- spoluautorstvo, resp. medzinárodnú spoluprácu⁵.

Pravdaže, s využívaním bibliometrie pre meranie a analýzy vedy súvisí množstvo problémov (metodologických aj systémových), čo ale neznižuje význam tejto vednej disciplíny a možnosti jej aplikovania. Zásadnou požiadavkou, ktorú treba rešpektovať je, že pre účely bibliometrických meraní vedy vždy musí ísť o použitie odborníkmi a o použitie na prípustnej úrovni agregácie. Dostupnosť niektorých bibliometrických ukazovateľov (najmä vďaka dnes už ľahko prístupným scientometrickým databázam) vytvára často dojem jednoduchého použitia a vedie k mechanickému preberaniu niektorých ukazovateľov výkonnosti výskumu nielen na národnej či inštitucionálnej úrovni, ale aj na úrovni jednotlivcov. Preto je porozumenie mechanizmu vedeckej komunikácie a aplikácie bibliometrických ukazovateľov pre meranie vedy mimoriadne významné.

Bibliometria a knižnice

Počas predchádzajúcich niekoľkých rokov akademické knižnice vo Švédsku, Dánsku, Nemecku, Holandsku, Rakúsku a iných krajinách začali ponúkať bibliometrické analýzy, aby

⁵ KRIŠTOFIČOVÁ, E. *Prostriedky hodnotenia knižničných a vedeckoinformačných procesov*. Bratislava: CVTI, 1997. ISBN 80-85165-62-7.

poskytli východiskové materiály pre hodnotenie výkonnosti výskumu a rozdelenie fondov či už na univerzitách alebo fakultách. Mnohé akademické knižnice zriadili pozíciu „bibliometrician“ a etablovali relatívne širokú škálu služieb nazvaných „bibliometrické služby“.

Výskum angažovania knižníc vo Veľkej Británii, Austrálii, Novom Zélande a Írsku v bibliometrickej podpore⁶ ukázal, že viac ako 50 % knižníc v týchto krajinách ponúka bibliometrické školenia, citačné analýzy a pod. V Británii je podiel nižší, čo môže byť spôsobené tým, že britský systém hodnotenia výskumu nepoužíva bibliometrické indikátory vo veľkom rozsahu.

V Nemecku je bibliometria relatívne nedávny fenomén, rovnako aj v Rakúsku, ale v akademických knižniciach (a nielen v nich) sa postupne presadzuje. Napr. na Universiät Wien existuje v rámci akademickej knižnice bibliometrické oddelenie, ktoré okrem základných školení v oblasti bibliometrie a práce s databázami Web of Science a Scopus ponúka bibliometrické poradenstvo venované optimalizácii a personalizácii výstupov výskumu (ResearcherId a pod.), ako aj realizáciu bibliometrických analýz a expertíz. Zaujímavé je, že súčasťou poradenských aktivít tohto oddelenia je problematika Open Access. Vo Švédsku malo v roku 2011 zo 40 existujúcich akademických a výskumných inštitúcií 18 nejakú formu organizovanej bibliometrickej aktivity, v mnohých prípadoch na úrovni akademickej knižnice (ale nie vždy iba knižnice)⁷.

Trend zavádzania bibliometrických služieb možno na základe publikovaných informácií sledovať tiež na vysokých školách v USA či Austrálii.

Bibliometria je dnes dobre etablovanou súčasťou knižničnej a informačnej vedy a jej význam naďalej rastie. Jej využívanie v knižniciach je tiež zabehnutou praxou, hoci aplikácia bibliometrických metód pre účely hodnotenia výskumu je skôr fenoménom posledných dvoch desaťročí. Práca so scientometrickými databázami a indikátormi ktoré poskytujú, sa stala rutinou, knihovníkom však často chýba komplexnejší pohľad na bibliometrickú problematiku. Bibliometrická metodológia vyžaduje sledovať nielen aspekt zhromažďovania bibliografických údajov a procesov vedeckej komunikácie, ale aj prvky matematiky a štatistiky, či dokonca technických vied. Knihovníci väčšinou majú skúsenosti so spracovaním bibliografických údajov, z ktorých bibliometria vychádza, ale chýbajú im

⁶ CORRALL, S. et al. Bibliometrics and Research Data Management Services: Emerging Trends in Library Support for Research. In: *Library Trends*, 2013, vol. 61, p. 634-674.

⁷ ÅSTRÖM, F. et al. *Bibliometrics and the Changing Role of the University Libraries* [online]. [Cit. 2014-09-10]. Dostupné na: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:461857/FULLTEXT01.pdf>

kompetencie z oblasti štatistiky a matematiky nevyhnutné pre realizáciu komplexnejších bibliometrických analýz, niekedy tiež znalosť softvérových nástrojov určených na spracovanie veľkých objemov dát. Pravdaže, tento problém nemusí byť neprekonateľný a dá sa do určitej miery eliminovať vytváraním odborne špecializovaných kolektívov.

Viacerí autori^{8,9,10} sa zhodujú, že knihovníci majú podstatné kompetencie pre poskytovanie bibliometrických služieb, dokonca chápu bibliometriu ako ideálnu oblasť pre akademických knihovníkov na rozvoj a poskytovanie inovatívnych služieb tak pre akademických ako aj administratívnych zamestnancov univerzít. Pravdou je, že knihovníctvo a knihovníci majú bohatú vedomostnú bázu potrebnú pre bibliometrické služby a výskumy založenú najmä na:

- poznání procesov vedeckej komunikácie,
- práci s databázami,
- skúsenostiach s vyhľadávaním informácií, s rešeršnou činnosťou a pod.,
- bibliografickej kontrole a práci s metadátami.

Rozšírenie tejto vedomostnej bázy je reálne, o čom svedčia príklady zo zahraničia, kde knihovníci vytvárajú špecializované odborné skupiny zamerané na problematiku bibliometrie majú vytvorený systém vzdelávania, niekde na úrovni záujmových skupín inde na národnej úrovni. Napríklad vo Švédsku sa kurzy o bibliometrických metódach a aplikácii pre knihovníkov organizujú na národnej aj lokálnej úrovni. Potreba zvyšovania kompetencií formou ďalšieho vzdelávania sa opäť potvrdzuje v každej oblasti súčasnej knižničnej praxe.

Bibliometrické služby na Slovensku

Akademické knižnice na Slovensku spĺňajú predpoklady pre zavedenie bibliometrických služieb. Zhromažďujú potrebný obsah (publikácie), majú (väčšinou) prístup k licencovaným elektronickým informačným zdrojom a dobre poznajú prácu s nimi a zároveň princípy ich tvorby. Napriek tomu je situácia v tejto oblasti zložitá. Jedným zo zásadných dôvodov je personálna poddimenzovanosť väčšiny našich akademických knižníc, resp. nie vždy vyhovujúce personálne zloženie. Negatívne môže vplývať aj postavenie akademických knižníc na vysokých školách, resp. nízke očakávanie zo strany zriaďovateľov. Na druhej

⁸ ÅSTRÖM, F. et al. *Bibliometrics and the Changing Role of the University Libraries* [online]. [Cit. 2014-09-10]. Dostupné na: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:461857/FULLTEXT01.pdf>

⁹ GUMPENBERGER, C. et al. Bibliometric practices and activities at the University of Vienna. In: *Library Management*, 2012, vol. 33, no.3, p.174-183.

¹⁰ PETERSON, S. Bibliometric Services in Research Evaluation: A New Task Area strengthening the Jurisdiction of Academic Librarians. In: *Proceedings of the IATUL Conference*. [online]. IATUL, 2014 [Cit. 2014-09-10]. Dostupné na <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2049&context=iatul>

strane, súčasná legislatíva a najmä existujúci systém evidencie publikačnej činnosti vytvára pre akademické knižnice v tejto oblasti možnosti aj vďaka tomu, že vystupujú ako garanti hodnoverných informácií o publikačných aktivitách a ohlasoch a tiež dôverne poznajú špecifická publikačného prostredie a systému vedeckej komunikácie na Slovensku.

Bibliometria je na Slovensku pomerne málo rozšírená vedná disciplína. Okrem základných teoretických publikácií^{11, 12, 13} takmer neexistuje slovenská odborná literatúra venovaná problematike, nehovoriac už o chýbajúcich bibliometrických štúdiách z akademického a výskumného prostredia. Publikovanie domácich autorov v tejto oblasti je skôr ojedinelé a najčastejšie súvisí so štúdiom na Katedre knižničnej a informačnej vedy FiFUK, pretože problematika vedeckej komunikácie a bibliometrie bola predmetom niekoľkých dizertačných a rigorózných prác^{14, 15}.

Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že slovenské akademické knižnice poskytujú základné bibliometrické služby, najmä poradenstvo v oblasti bibliometrických ukazovateľov a databáz, na bibliometrické analýzy či štúdie im chýbajú personálne kapacity a zrejme tiež „zadania“ od ich zriaďovateľov. Objektívna potreba dôkladných bibliometrických štúdií pre potreby akademických inštitúcií veľmi pravdepodobne v slovenských podmienkach existuje. Chýba snáď odvaha (v širšom meradle) sa do nich pustiť (keďže výsledky nemusia potvrdiť očakávania) a vôľa dôkladne zadefinovať požiadavky a ciele. Problémom môže byť na jednej strane preceňovanie náročnosti takýchto výskumov a špecifických požiadaviek ktoré kladú na odbornosť spracovateľov, na druhej strane ich podceňovanie. Jednou z ciest k lepšiemu pochopeniu zo strany manažmentov univerzít je šírenie poznatkov (knižovníkmi) o bibliometrických výskumoch a ich možnostiach v akademickom prostredí. .

¹¹ KRIŠTOFIČOVÁ, E. *Základy bibliometrie*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993. ISBN 80-223-0563-4.

¹² KRIŠTOFIČOVÁ, E. *Prostriedky hodnotenia knižničných a vedeckoinformačných procesov*. Bratislava: CVTI, 1997. ISBN 80-85165-62-7.

¹³ ONDRIŠOVÁ, M. *Bibliometria* [online]. Bratislava: Stimul, 2011. [cit. 2014-09-05]. ISBN 978-80-8127-035-2. Dostupné na:

https://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/kkiv/Dokumenty/Veda_a_vyskum/INWENT/bibliometria_ondrisova.pdf

¹⁴ BELLÉROVÁ, B. *Bibliometrická analýza vo vedecko-komuniakčných štruktúrach*: dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010. s. 164.

¹⁵ ILAVSKÁ, J. *Evaluácia publikačnej činnosti v humanitných a spoločenskovedných odboroch*: dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014. s. 127.

Záver

Ťažko sa dá v našich podmienka predpokladať plošné zavedenie bibliometrických služieb. Ich budúcnosť závisí od toho, aký bude ďalší postoj riadiacich štruktúr k scientometrickým a bibliometrickým ukazovateľom, aká bude pozícia hodnotenia vedeckých výstupov na základe publikácií a citácií, ako sa bude vyvíjať financovanie vysokých škôl a zároveň financovanie ich akademických knižníc a ako sa vzniknutej príležitosti akademické knižnice dokážu chopiť. V zahraničí sú príklady, keď bibliometrické služby zabezpečujú nielen knižnice, ale aj iné inštitúcie. Možno sa vývoj na Slovensku poberie týmto smerom.

Bibliometrické služby, či už v ich základnej forme, alebo vo forme služieb s pridanou hodnotou, ktorými bibliometrické analýzy a štúdie jednoznačne sú, predstavujú iba jednu z alternatív pre akademických knihovníkov ako si vytvoriť relatívne zaujímavú a prínosnú pozíciu, pracovať na rozšírení svojich profesionálnych úloh a možno tiež zabezpečiť aktívnu účasť knižníc v rozvoji nových stratégií a podpore inovácií.

Použitá literatúra

AALTOJÄRVI, I. et al. Scientific Productivity, Web Visibility and Citation Patterns in Sixteen Nordic Departments. In: *Acta Sociologica*, 2008, vol. 51, no. 1, p. 5-22.

ÅSTRÖM, F. et al. *Bibliometrics and the Changing Role of the University Libraries* [online]. [Cit. 2014-09-10]. Dostupné na: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:461857/FULLTEXT01.pdf>

BELLÉROVÁ, B. *Bibliometrická analýza vo vedecko-komuniakčných štruktúrach*: dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010.

CORRALL, S. et al. Bibliometrics and Research Data Management Services: Emerging Trends in Library Support for Research. In: *Library Trends*, 2013, vol. 61, p. 634-674.

GUMPENBERGER, C. et al. Bibliometric practices and activities at the University of Vienna. In: *Library Management*, 2012, vol. 33, no.3, p.174-183.

ILAVSKÁ, J. *Evaluácia publikačnej činnosti v humanitných a spoločenskovedných odboroch*: dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014.

KRIŠTOFIČOVÁ, E. *Prostriedky hodnotenia knižničných a vedeckoinformačných procesov*. Bratislava: CVTI, 1997. ISBN 80-85165-62-7.

KRIŠTOFIČOVÁ, E. *Základy bibliometrie*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993. ISBN 80-223-0563-4.

ONDRIŠOVÁ, M. 2011. *Bibliometria* [online]. Bratislava: Stimul, 2011 [cit. 2014-09-05].

ISBN 978-80-8127-035-2 .Dostupné na:

https://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/kkiv/Dokumenty/Veda_a_vyskum/INWENT/bibliometria_ondrisova.pdf

PETERSOHN, S. Bibliometric Services in Research Evaluation: A New Task Area strengthening the Jurisdiction of Academic Librarians. In: *Proceedings of the IATUL Conference* [online]. IATUL, 2014 [Cit. 2014-09-10]. Dostupné na:

<http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2049&context=iatul>

Kontakt:

Mgr. Beáta Bellérová, PhD.

Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre

Slovenská poľnohospodárska knižnica

email: Beata.Bellerova@uniag.sk